

A Biblia és anyanyelvünk*

(Tekintettel Szenci Molnár Albert zsoltárfordításaira is)

A kereszténység föl vételével a magyarság számára a Biblia rendkívüli jelentőségű lett. Bár az egyház hivatalos nyelve a latin, és az egész írásbeliség Magyarországon is először általában latin nyelvű, mégis számos egyházi tevékenység anyanyelven folyt, például a prédikáció, a gyónás. S nyilvánvaló, hogy a magyarsággal is a keresztény, a bibliai tanítást csak anyanyelvén lehetett megismertetni. Ez a magyar nyelv számára történetének legnagyobb kihívását jelentette: egy jórészt új – és eltérő földrajzi-történelmi háttérből származó gondolatvilágot kellett kifejeznie. Ami az ehhez szükséges sajátos szókincset illeti, azt egyrészt a magyar nyelv ősi, finnugor eredetű szavai, valamint korai kölcsönszavai adták, olykor új jelentést is kapva vagy képzőkkel ellátva, összetételt alkotva; másrészt újabb jövevényszavak, főleg szlávok és latinok. Például, ősi szavak és a honfoglalás előtti ismeretlen-bizonytalan eredetű szavak, illetve (főleg ótörök) jövevényszavak: *áld(oz)(at)*, *Atya* 'Isten', *(meg)bocsát*, *boldog*, *Boldogasszony*, *bűn*, *egyház* ('templom' jelentésben is), *húsvét* (szerb-horvát vagy latin mintára alkotott tükörszó), *imád*, *irgalom*, *Isten*, *kegyelem*, *lélek*, *menny(ország)*, *ördög*, *szövetség*, *(fel)támad*, *Úr* 'Isten', *üdvözl*, *tanítvány*, *(meg)vált*, *vasárnap* stb.; honfoglalás utáni jövevényszavak; szlávok: *kárhozik*, (a szláv *kár* szóból latin mintára alkotott tükörszó), *kereszt*, *keresztel*, *keresztény* (*keresztyn*), *malaszt* 'kegyelem', *pap*, *pokol*, *szent*, *péntek*, *szombat*, *szóvétnék*); latinok: *advent*, *ámen*, *angyal*, *evangélium*, *óra*, *Paradicsom*, *próféta*, *templom*, *testamentum*; németek: *böjt*, *példa* 'példázat, hasonlat', *zsoltár*; olasz vagy német: *püspök*; vándorszó (több felől is jöhetett: pl. latin, német, olasz, valamelyik szláv nyelv): *oltár*, *pünkösdi*; belső keletkezésűek különböző eredetű elemekből: *anyaszentegyház*, *nagypéntek*, *Szentlélek*, *szentírás*; stb. A jövevényszavak nemegyszer közvetítéssel kerültek hozzánk, például latin szó szláv nyelveken vagy szláv szó a németen keresztül. S a bibliai szó- és kifejezőkészlethez járul több más, ugyancsak az egyházi tevékenységhez kapcsolódó különböző eredetű szó, nyelvi szerkezet: *apáca*, *barát* 'szerzetes', *búcsú* 'bűnbocsánat, zarándoklat', *ereklye*, *fráter* 'szerzetes' *gyón*, *káptalan*, *karácsony*, *keresztre fészít*, *kolostor*, *lecke* 'szentlecke, bibliai textus', *mise*, *ostya*, *szertet(es)*, *zarándok(ol)*, *zsolozsma*, stb.

Ugyanakkor számos bibliai, egyházi szöveg magyar fordítása, alakítása a szövegek bonyolultabb, emelkedettebb stílusú szerkesztését is megkívánta, s magával hozott, kialakított egy sajátos fráziskészletet is. Így a közvetlen vagy közvetett bibliai hatás szinte a honfoglalás utáni időktől fogva utat talált a magyar nyelv szó- és szóláskészletébe, valamint kifejezési módjába. Legkorábbi, másolatban fennmaradt, latin mintákat-eredeteket követő szövegemlékeink is bibliai témájúak, a Halotti beszéd vagy Halotti beszéd és könyörgés (1192–1195 között) a teremtés és a bűnbeesés történetét mondja el, s a temetendő halott üdvözülését kérő imádságra hív fel. Az Ómagyar Mária-siralom, az első ismert magyar vers (1300 előtt) pedig a Krisztus keresztye alatt álló Mária fájdmát írja le, s szó szerint is utal a bibliai Simeon prófétára s Mária általa megjövendölt fájdmára (vö. Lukács 2/25, 34, 35). Több bibliai gyökerű, vonatkozású kifejezés, formula pedig már a Halotti beszédben is

*Megjelent: Sárospataki Füzetek 2009/1: 57-64. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 82. Készült az OTKA (K 69093) támogatásával.

megtalálható: *pur es chomuv uogmuc*¹ (*por és hamu vagyunk*; vö. 1Mózes 18/27); *halalnec es puculnec* (halálnak és pokolnak, vö. pl. JánosJelenések 20/13, 14), *ovdonia es ketnie* (oldania és kötnie 'a bűn alól feloldozni vagy azt megkötni, nem megbocsátani', vö. Máté 16/19), s szinte egy egész bibliai mondat is: „ysa kí nopun emdul oz gimilstwl. *halalnec halaláál holz.*” (vö. Vizsolyi Biblia, 1Mózes 2/17: „Mert valamely napon abban [a gyümölcsben] ejendel, *halálnak halálával halsz.*”). A *halálnak halálával halsz* hármasság etymologica a héber eredetiben és a latin fordításban (Vulgata) kéttagú (ez utóbbi: *morte morieris*). A sajátos magyar szerkezet kiforrottságát nem csak ez az egymástól négyszáz évnnyire lévő két adat bizonyítja, hanem sok XVI. századi és későbbi előfordulása: kódexekben, bibliafordítás-részletekben (több helyen, főleg: 2Mózes 21, 3Mózes 20, Máté 15/14), sőt lejegyzett beszélt nyelvi szövegben is. (Pl.: Jordánszky-kódex, Érdy-kódex, Pesti Gábor evangéliumfordítása, Heltai Gáspárék közel teljes bibliafordítása, Erdélyi magyar szótörténeti tár.) Mint ahogy a másik három említett kifejezésre ugyancsak számos korai adatunk van, sőt, ha szintén ritkább használattal is, máig élnek. Az egyházi, a bibliai tanítás magyarul kezdetben lényegében, túlnyomó részben szóban hangzott, nyelvileg is főleg így követte a latint és formálódott, s csak igen ritkán írták le. A köznép, a világiak, sőt az apácák legtöbbször és a szerzetesek egy része is még hosszú ideig csak az anyanyelvükön és szóban érthették a tanítást, mert nem tudtak latinul, és így olvasni sem. A templomokban, az egyházi gyakorlatban elsősorban a legalapvetőbb, valamint az ismertebb bibliai, egyházi szövegeket magyarálták (miatyánk, apostoli hitvallás, tízparancsolat, evangéliumi részletek). *Magyaráz* szavunk korai jelentése a 'magyar nyelvre átültet, lefordít' is. Például a Székelyudvarhelyi kódexben (1526) ezt írják az *ámen* szóról: „Ez képpen *magyaráztatik*, ha mondanád bizonyval, Avagy híven, Avagy úgy legyen”. Alakilag pedig a *magyaráz* a *magyar* névszóból való képzés. Az ismertebb szövegek magyar lejegyzései már a szóbeli tanításban, használatban létrejött jelentős nyelvi egységesülésre, csiszolódásra is támaszkodhattak, ezt mutatják a XVI. század elejéről fennmaradt első másolatok is. Említsük meg a miatyánk szövegét (Máté 6/9–13; s ld. még Lukács 11/2–4), amely a legutóbbi időkig, illetve mindmáig részben megőrizte archaikus voltát (pl.: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben”; s nem, vagy csak újabban: „Mi atyánk, aki a mennyekben vagy”; és nem: „Mennyei Atyánk,”). A nyolc boldogság szövege (Máté 5/3–10) is a legtöbb kódexbeli idézetben, korai bibliafordításban szinte azonos vagy kevéssé tér el. Ebből idézünk: Müncheni kódex (1466): „Bódogok kegyesek, mert ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak”; Döbrentei-kódex (1508): „Bódogok kegyesek, mert ők földet bírják. Bódogok, kik sírnak, mert ők vigasztaltatnak”; Jordánszky-kódex (1516, 1519): „Bódogok az kegyesek, mert ők bírják az földet. Boldogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Debreceni kódex (1519): „Bódogok a kegyesek, mer ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Vizsolyi Biblia (1590): „Bódogok az kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak. Bódogok az alázatosok, mert ők örökség szerint bírják a földet”; Káldi-fordítás (1626): „Bódogok a szelídek, mert ők bírják a földet. Bódogok, a kik sírnak, mert ők meg-vigasztaltatnak”; stb. (S lásd még az 1975-ös új protestáns fordítást is: „Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok a szelídek, mert ők öröklük a földet.”). Tudjuk, a kötelező vasárnapi templomba járást már Szent István elrendelte, a Kálmán király kori esztergomi zsinat (1100 körül) pedig részletesebben határozott a prédikációk tartalma felől: a nagyobb templomokban – évenkénti beosztásban – az evangéliumok, a Biblia egy-egy szakaszát kell magyarázni, a kisebbekben pedig az apostoli hitvallást és a miatyánkot. Különösen ez utóbbi tény természetesen arra is rámutat, hogy alaposabb bibliaismerettel ekkor általában még nem számolhatunk. A kódexek korában

¹ Itt és a továbbiakban a Halotti beszédben a régies, felül hosszú szárú *s*, illetve alul hosszú szárú *z* betűt a mai alakokra írom át, a ma nem szokásos mellékjeleket és ékezeteket pedig elhagyom. A máshonnan (pl. a Vizsolyi Bibliából) való idézeteket viszont a korabeli kiejtés szerint, de mai helyesírással közlöm.

(A XV. század vége a XVI. század első harmada) aztán már a Biblia számos könyvét is lefordították, sőt következtethetünk korábbi elveszett fordításokra is.

A Biblia ismeretét, hatását a reformáció jóval tovább növelte. Tanai, szövege heves vallási, társadalmi mozgalmak középpontjába kerültek. A könyvnyomtatás feltalálása, az iskoláztatás fejlődése révén pedig sokkal könnyebben hozzáférhetővé lett. A XVI. század harmincas éveitől magyarul is egyre-másra nyomtatják ki a Biblia kisebb-nagyobb részeit: Komjáti Benedek Szent Pál leveleit (1533), Pesti Gábor az evangéliumokat (1536), Sylvester János, illetve Félegyházi Tamás az Újszövetséget (1541, illetve 1586), Benczédi Székely István a Zsoltárok könyvét (1548), Heltai Gáspár és munkatársai majdnem a teljes Bibliát (1551–1556), Melius Juhász Péter pedig az 1560-as években néhány ószövetségi könyvet és az Újszövetséget fordítja le (ez utóbbiból nem maradt fenn példány). A Mohácsi vész után három részre szakadt ország viszonyai magyarazzák, hogy a teljes Biblia magyarra fordítására egészen a XVI. század végéig nem került sor. Északkelet-Magyarországon Károlyi Gáspár gönci esperes vezetésével egy kis közösségnek néhány főúri pártfogótól támogatva sikerült ezt a nagy munkát véghezvinnie, s 1590-ben Vizsolyban kinyomtatnia. Az egyik támogató a négyszáz éve, 1608-ban elhunyt Rákóczi Zsigmond volt, amint azt halotti búcsúztatójába Miskolci Csulyak István szintén belefoglalta: „Mert midőn látta volna egész országunkban való híveknek lelki éhségeket, az élő Istennek Ó és Új Testamentumát, kit mi Szent Bibliának hívunk, mely még magyar nyelven egészen nálunk nem vala, nagy szorgalmatossággal, sok költségével, szép világos öreg betűkkel 1590 esztendőben Vizsolyban kinyomtatattatta”. A Vizsolyi Biblia Németh László szavaival főleg a reformátusság körében egyre mélyebbre hatolt „tudósok, urak és nép rétegeibe... S a szószékről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába s az egyszerűbb emberek képzetkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztaink almáriumára s nagyanyánk pásztorokja alá”. Az eredeti Károlyi-fordítás nyelvi színvonal tekintetében lényegében nem emelkedik ki a korabeli egyházi irodalomból. Azáltal azonban, hogy a teljes Bibliát elsőként közvetítette, egyedülálló teljesítmény, s a hibákat általában fokozatosan kiküszöbölő, az erényeit pedig megtartó javított, majd revideált kiadásai máig használatosak, a magyar műveltségre, irodalomra és nyelvre, a kialakuló nyelvi normára minden más könyvnél nagyobb hatással volt.

Annak a megállapítása, hogy a (Károlyi-)Biblia nyelve, stílusa esetenként hogyan épült be az irodalmi művekbe, valamint a beszélt és írott nyelvbe, még jórészt a jövő feladata. Úgy látszik, hogy a biblikus stílus sokszor szinte a régivel, az archaikussal egyenlő. A Biblia ugyanis az egyetlen olyan folyamatosan használt könyv, amely modernizált változataiban is megőrizte a stílus bizonyos régiségét. Ez nyomot hagyott az egyházi nyelvben is, az újabb szépirodalomban pedig egyfajta stíluselemmé lett. Amikor Pál apostolnak Timóteushoz írt második levele nyomán egy verscímében Ady azt írja, hogy *A harcunkat megharcoltuk*, vagy amikor Babits a Jónás könyve című művében bibliai hangot üt meg („Monda az Úr Jónásnak: »Kelj fel és menj / Ninivébe, kiált a Város ellen!«”), a mondandónak archaikus, ünnepélyes színezetet ad. S figyelemre méltó, illetve jellemző, hogy nemcsak a református vallású Ady, hanem a katolikus Babits is a Károlyi-féle fordítás szövegét használja, egyébként az 1908-as revízió előtti, az eredetihez képest csak kevésbé módosított 1873-as szöveget.

A Biblia nyelvi befolyása kétségtelenül a szó- és szóláskincs, valamint a stílus terén a legerősebb. Csűry Bálint, a Debreceni Egyetem magyar nyelvész professzora 1940-ben publikálta református szülőfalujának, a Trianon után Romániához került szamosháti Egrinek azokat a szavait, neveit, szólásait és közmondásait, amelyek a Károlyi-Bibliából erednek. Ezeket – egy-két más vidékről valóval kiegészítve – vagy száz szócikkben és másfélszáz

szótári egységben közölte. S nyilván Csűry gyűjtése sem teljes. Legelső példája: *eküdelek Ábrahám kebelibe* 'elhúzom a nótádat, eloltom a gyertyádat'. A kifejezés, mint ismeretes, Lukács evangéliumára (16/22, 23) megy vissza, amely szerint Lázárt, a megvetett koldust holta után az angyalok Ábrahám ösátya kebelére, az üdvözülendők közé viszik. (A Halotti beszédben pedig a hívek azt kérik Istentől, hogy az elhunyt lelket Ábrahám, Izsák és Jákób kebelében, azaz az ő meghitt körükben, tehát a mennyországban helyezze el.) Lázár neve különben köznevesült is, a szegény, nyomorult koldust értik rajta: „Édes fíjam, be nagy *lázár* lettél ezen a világonn!”. Az *égbekiáltó vétek* szószerkezet és maga az *égbekiáltó* melléknév meg például Mózes első könyvével függ össze. A testvérét, Ábelt irigységből megölk Káinnak mondja Isten: „A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről”. Káinnak a nevéből lett *kaján* szavunk. Ennek első, 1621-ből való adata világosan mutatja az eredetet: *Kaján, Kajon*: Invidus ut Cain 'irigy, mint Káin'. Egy közösség legfiatalabb tagja azért lehet annak *benjámija*, mert Jákób fiai között Benjámín volt a legfiatalabb. A nagyon idős embert pedig a Biblia szerint 969 évig élt Methusélah után nevezzük magyarosan *matuzsálemnek*. A héber *gyehenna* 'pokol' szó a magyarba is ebben az értelemben került át. A népnyelvben azonban van 'gazember' jelentése is (*vén gyehenna*). Szatmárnémetiben pedig azt a városrészt hívták így, ahol a bordélyház volt. Utóneveinknek egy igen jelentős része ugyancsak a Bibliából származik: *Ádám, András, Áron, Bertalan, Dániel, Dávid, Fülöp, Gábor, Gedeon, István, Jakab, János, József, Lukács, Márk, Máté, Péter, Pál, Sámuel, Simon, Tamás; Anna, Erzsébet, Eszter, Éva, Judit, Lea, Mária, Márta, Magdolna, Rebeka, Sára, Zsuzsanna* stb. Ezeknek a keresztnemeknek (is) a legtöbbje családnévként szintén élhet, illetve helynevekként, azok részeként is (a templom védőszentje vagy a birtokos után nevezve): *Andrásfalva, Bethlen* (hely és személynév < *Betlehem*), *Erzsébetfalva, Fülöpszállás, Hosszúpályi, Máriapócs, Nagymihály, Sajószentpéter, Somorja* (< *Szent Mária*), *Tamási*, stb. S a külföldi földrajzi nevek közül is sokkal először a Biblia ismertetett meg bennünket: *Asszíria, Athén, Babilon, Betlehem, Egyiptom, Etiópia, Eufrátesz Ciprus, Izrael, Jeruzsálem, Jordán, Júdea, Libanon* (a hegység), *Kórinthosz, Kréta, Macedónia, Mezopotámia, Názáret, Nilus, Róma, Szíria, Thesszalonika, Tigris*, stb. Mint ahogy az ottani valóság számos elemével is (áspiskigyó, cédrus, fáraó, mirha, skorprió, tömjén, zsinagóga stb.) Természetesen ezekkel már csak később, a Biblia alaposabb és részletesebb ismerete által.

Egy-egy bibliai szót vagy fordulatot a magyar nyelv néha többszörösen is *a saját képére formál* (ez is bibliai kifejezés). Sisera (Sziszer) kánaáni hadvezér volt, akit a zsidók végül megverték. *Siserahad* szavunk azért jelenthet zajosan tóduló embertömeget, gyermeksereget is, mert a magyarban Sisera nevét zajongást kifejező hangutánzó jellegűnek érezték. Majd a szónak más alakváltozatait is létrehozták: *siserehad, zsiserehad, zsiserahad*, stb.

Szólásaink, állandósult szószerkezeteink közt szintén igen sok a bibliai eredetű, vonatkozású: *bábeli zűrzavar; irgalmas samaritánus; kő kövön nem marad; mossa kezeit; őrzi, mint a szeme fényét; porból lettünk, és porrá leszünk; pusztába kiáltott szó; salamoni ítélet; Sodoma és Gomora; tejjel-mézzel folyó kánaán; tékozló fiú; tiltott gyümölcs*; stb. Ugyanez a helyzet a szállóigékkel, közmondásokkal: *Az aki keres, talál; Aki másnak vermet ás, maga esik bele; Ki mint vet, úgy arat; Senki sem próféta a maga hazájában* és még sok más a Bibliára megy vissza. Békés István a Napjaink szállóigéiben közel háromszáz, a Bibliából származó szállóigét, kifejezést számolt össze (lásd még pl. *Legyen világosság!, Akinek van füle, hallja!, Alfa és ómega* stb.). Megjegyzem, hogy jó néhány, a Bibliával összefüggő szó, kifejezés biztosan idegen nyelvből került a magyarba. Az *ádámkosztüm* és a *bűnbak* például németből való fordítás.

Noha a Biblia magyarításai közül a Károlyi-féle átültetésnek volt messze a legnagyobb jelentősége, nyelvünk bibliai elemei nem mind ebből, s nem mind ennek első kiadásából származnak. És természetesen ez is támaszkodott a korábbi fordításokra, a szóbeli szöveghagyományra is. Bár a korábbi katolikus gyakorlat szerint igen ritkán adták ki és (a templomon, a kolostorokon kívül) viszonylag kevésbé olvasták, több szállóigénknek Káldi György először 1626-ban megjelent katolikus fordítása az alapja, valamint a latin nyelvű Vulgata. Például a *Halála előtt senkit ne dicsérsj!* (Sirák 11/29), a *Békesség a földön a jóakarátú embereknek!* (2/14) inkább Káldi szövegére, az *Ecce homo!* 'Íme az ember!' (János 19/5) a Vulgatára megy vissza. Egyébként sokan a Károlyi-féle Biblián gyakorlatilag már ezt az idén száz éves és a maga korában is archaikus stílusú revíziót értik. Amikor az új protestáns fordítás megjelent (1975), Páskándi Géza például kifogásolta, miért cserélték ki az a Genézis első mondatában a fordítók az *ég* szót a *menny*-re, aminek szerinte a pontos jelentése, jelentésárnyalata nem illik ide. (vö.: „Kezdetben teremtette Isten a *mennyet* és a földet.”). Véleményére Lőrincze Lajos válaszolt, megírva, hogy itt a *menny* szó szintén jó, s ez szerepelt a Vizsolyi Bibliában és annak későbbi kiadásaiban is, és csak az 1908-as revízió cserélte ki a *menny*-et az *ég*-gel.

Az először 1607-ben megjelent és azóta sorozatosan kiadott Szenci Molnár Albert-féle – elsősorban Ambrosius Lobwasser német szövegén alapuló és francia dallamokra készült – zsoltárparafrázis-fordítások jelentőségéről külön is szólhatunk. Ezek a magyar protestáns, református népesség körében a későbbiekben igen elterjedtek, s az egyházi énekkincs egy kivételes gyűjteményévé váltak, s egyben az egyházi, bibliai (jellegű) nyelvhasználat terjesztőivé, megerősítőivé is. Például a *siralom völgye* kifejezés (vö. Zsoltárok 84/7), a *Tebened bíztunk eleitől fogva*, valamint az *Úgy áll, mint a Sion hegye* szállóige nem közvetlenül a Bibliából, hanem Szenci Molnár Albert zsoltárparafrázis-fordításából származik (l. 90/1, 125/1). A *siralom völgye* aztán Szenci Molnártól került be az 1908-as Károlyi-revízió szövegébe is (a Vizsolyi Bibliában itt *víz nélkül való völgyek* van). Amikor 1882-ben a budapesti református egyháztól Arany János mint tanácsbíró a Szenci Molnár-féle zsoltárok újonnan tervezett szövegét „bírálat és véleményezés végett” megkapta, erre több okból nem vállalkozott. S megjegyezte, azt hiszi, „Molnárt elég lett volna egészen szokatlan archaizmusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja, úgy tiszteli”. Nagyjából ugyanerről az időről Csúry Bálint is azt mondja említett cikkében, hogy Szatmár megyei szülőfalujában „nem volt szükséges a híveknek énekeskönyvet vinni a templomba, mert az énekeket mindenki könyv nélkül tudta”. Ők, gyermekek pedig a zsoltárból és a bibliából tanulták meg a folyékony olvasást. Idézzük későbből még Kányádi Sándort, aki – kisebbségben élő, erdélyi magyarként is – Egy csokor orgona mellé című versében így vall a Szenci Molnár fordította zsoltárokról: „orgonaszó orgonaillat | ónkarikás ablaktányérok | lépesméz-ízű zsoltár | életem pünkösdi-évszaka | lelkem pünkösdi itala | máig zsongító óborom | nyelvem petőfiszándora | albertus molnár”. Alexa Károly Magyar zsoltár címmel (Bp., 1994) egy egész kötetnyit állított össze a magyar zsoltárparafrázisokból, zsoltárszerű magyar versekből, s ezekből számos Szenci Molnár Albert zsoltárfordításainak a hatását mutatja. Igaz, a Szenci Molnár-zsoltároknak ez a szerepe mára lényegesen visszább szorult. Az aktív vallásgyakorlók megfoglyatkozott körére, s a múlthoz kötődő főleg protestáns hagyományú értelmiség és szépirodalom egy részére jellemző.

A Bibliának a Károlyiék és a Káldi készítette, legelterjedtebb fordításait később nemcsak újították, javították, hanem különösen a XX. században a szentírásnak több új teljes és részfordítása is született. Köztük evangélikus fordítások is és az Ószövetség zsidó átültetése. A katolikusok 1973-ban, a protestánsok 1975-ben adták ki új, általánosan használt fordítást, amit a protestánsok 1990-ben, a katolikusok 2005-ben még javítottak. (A reformátusok

azonban tovább használják a Károlyi-fordítás 1908-as revízióját is.) Ezenkívül a katolikusok a Szentírást a Neovulgata alapján is újrafordították, ami „A Káldi-féle szentírásfordítás nyelvében megújítva, javítva a Neovulgata alapján” (Bp., 1997). Ezek az új fordítások a magyar nyelv szempontjából elsősorban úgy jelennek meg, mint a mai fordítástudomány és bibliatudomány által meghatározott feladat. A nagyobb hagyományú protestáns bibliafordításnak pedig az új átültetésekor (akárcsak az 1908-as Károlyi-revízió) az is az egyik szempontja volt, hogy ott, ahol a korábbi, Károlyi-féle szöveg már beépült a nyelvhasználatba, megszokottá vált, lehetőleg ne, vagy kevésbé változtassanak rajta. Az új fordítások fő célja mindazonáltal az volt, hogy az archaizmusokat kiküszöböljék, mai magyar nyelven szóljanak, s a Bibliát nyelvileg is közelebb hozzák az azt nem, vagy kevésbé ismerőkhöz, az ifjúsághoz. Az, hogy szorosabban vett nyelvi hatásuk lesz-e, majd csak a jövőben mutatható ki. Ma a Biblia, a zsoltárparafrázisok olvasottsága, ismertsége és nyelvi szerepe a korábbi évszázadokhoz képest Európában, nálunk is, visszaszorult, bár az utóbbi években vannak ezzel ellentétes jelek is. Az európai-típusú, (zsidó)-keresztény hagyományokra épülő, azt magukévá tevő, illetve befogadó kultúrákban azonban a Biblia így is a könyvek könyve, s a jelentősége egyedülálló.

A Biblia, amellett, hogy vallási alaplánc, vezérfonal, kultúránknak a legfontosabb alapja. A magyar nyelv előző ezeregyszáz évében is folyamatosan jelen volt, s mai anyanyelvünkben szintén él és hat.

Szakirodalom

- Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Második kötet. Budapest, 1889. 527.
- Benkő, Loránd (Herausgeber): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band I–II. Budapest, 1993, 1994.
- Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai. Budapest, 1982.
- Csúry Bálint: Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Magyar Nyelv 1940: 238–248.
- Lőrincze Lajos: Legyen világosabb. Új Tükör. 1977. dec. 25., 28. 1.
- Madas Edit: Középkori bibliafordításaink. Iskolakultúra 1998/1: 48–54.
- Miskolci Csulyak István: Prédikáció Nagyságos Rákóczi Zsigmond temetésén. Miskolc – Debrecen, 2008. (A kötet Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem halálának 400. évfordulóján jelent meg. Szerk. Dienes Dénes.)
- A. Molnár Ferenc: A Biblia és a magyar nyelv. In: Uő.: Anyanyelv, vallás, művelődés. Kolozsvár, 1999. 7–10. L. még: Édes Anyanyelvünk 1981/4: 6.
- A. Molnár Ferenc: A Biblia és a magyar nyelv. <http://biblia.drk.hu> (A most közölt cikk ennek kiegészített változata.)
- Páskándi Géza: A templom romjainál. Új Tükör. 1977. márc. 27., 16. 1.
- G. Szabó Botond: Biblia és olvasás. Könyv, könyvtár, könyvtáros 2008/7: 3–16.
- Szathmári István: A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. Barcza József. Budapest. 184–202.
- Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori

Magyarországon. Budapest, 1984.
Tóth Kálmán: Bibliafordítás. Bibliamagyarítás. Budapest, 1994.

A. Molnár Ferenc

Summary

A Biblia és anyanyelvünk

(Tekintettel Szenci Molnár Albert zoltárfordításaira is)

(? With a respect to Albert Szenci Molnár's psalm-translations, too)

A cikk röviden a Biblia és a magyar nyelv kapcsolatát foglalja össze. A magyarság a honfoglalás után (895 és az azt követő évek) vette fel a kereszténységet. Noha a nyugat-és középeurópai keresztény egyházak nyelve általában a latin volt, a kereszténységet, a Biblia tanításait a magyarsággal is nyilvánvalóan csak az anyanyelvén lehetett megismertetni. Az ehhez szükséges nyelvi elemek, nyelvi terminológia egyrészt a magyar nyelv korábbi saját szókészletéből (? word-stock), másrészt jövevényszavakból (loan-words) alakultak ki. Felhasználva a jelentésváltozás (? change of meaning), a szóképzés (derivation) és a szóösszetétel (compound words) lehetőségeit is. Ahogy a magyarság egyre jobban megismerkedett a Bibliával: hallotta, énekelte, olvasta az egyes bibliai helyeket, annak nyelve, frazeológiája, stílusa a magyar köz- és irodalmi nyelvre is egyre jelentősebb hatást gyakorolt. Külön megemlíthetjük Szenci Molnár Albert zoltárparafraízisainak (1607) a hatását is, ezeket egyházi népénekeként a protestánsok, főleg a reformátusok használják rendszeresen mind a mai napig. A Biblia nyelvi hatása a mai magyarban is folyamatosan tovább él, ha az nem is olyan mértékben meghatározó, mint korábban.

Ferenc A. Molnár